

TANRI'YI ÜST İNSAN GİBİ TASAVVUR ETMEK

Ateist ve Agnostiklerin Tanrı Algısındaki
Hatalar Üzerine Bir İnceleme

Emrah BOZKURT

10 Mayıs 2025

Özet

Bu makale, ateist ve agnostik düşüncenin Tanrı'ya yönelttiği eleştirilerde sıklıkla yapılan temel bir kavramsal hataya odaklanmaktadır: Tanrı'yı insan benzeri bir varlık gibi düşünme eğilimi. Bu yaklaşım, Tanrı'nın duyulanan, öfkelenen, cezalandıran ya da affeden bir varlık olduğu yönündeki psikolojik beklentilerden beslenmektedir. Oysa bu eleştiriler, doğrudan Tanrı'nın kendisine değil, insanların zihinlerinde oluşturduğu sınırlı tasavvurlara yöneliktir. Makalede, Tanrı'nın ontolojik gerçekliği ile insan zihninde oluşan epistemolojik modeller arasındaki fark vurgulanmakta ve bu farkın göz ardı edilmesinin, felsefi tartışmaları sığ ve indirgemeci kıldığı savunulmaktadır. Aynı zamanda, Tanrı'yı evrenin doğasına indirgemeye çalışan panteist yaklaşımlar da bu insansı modellemenin farklı biçimleri olarak ele alınmaktadır. Makale, Teist Tanrı modelini eleştirme biçimlerinin çoğunlukla yüzeysel bağlam hatalarına dayandığını, özgür irade, imtihan ve ahiret gibi sistemin diğer unsurlarından kopuk yapıldığını ortaya koymaktadır. Son olarak, Tanrı'ya "*nasıl yaratmalıydın*" deme tavrının, epistemolojik açıdan çelişkili ve rasyonel temelden uzak bir yaklaşım olduğu vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tanrı, Felsefe, Ontoloji, Epistemoloji, Rasyonalite, Ateizm, Agnostisizm, Kötülük Argümanı, Kötülük Problemi, Tanrı Kavramı, Safsata

Tanrı'ya Yöneltilen Eleştirilerde İnsansı Modelleme Hatası

Ateist ve agnostik¹ düşüncenin Tanrı'ya yönelttiği eleştiriler, tarihsel olarak hem eski hem de günümüz düşünce biçimlerinde gözlemlenebilecek şekilde, çoğu zaman bilinçli ya da bilinçsiz bir biçimde Tanrı'yı insansı bir varlık gibi ele alma hatasına dayanır. Bu yaklaşımın merkezinde, Tanrı'nın insan gibi duygulanması, öfkelenmesi, tepki vermesi ve hatta tıpkı bir ebeveyn gibi cezalandırıcı ya da affedici olması gerektiği yönünde derin bir psikolojik beklenti yer alır. “*Tanrı şöyle olmalıydı, Tanrı böyle yapmalıydı*” gibi ifadelerle dile getirilen bu tür yaklaşım biçimleri, aslında Tanrı'nın kendisine değil, insanların kendi zihninde oluşturduğu modele yöneltmiş eleştirilerdir. Diğer bir ifadeyle, bu beklenti ve eleştiriler Tanrı'nın kendisinden değil, insanların onu nasıl algıladığı ve nasıl modellediğinden kaynaklanır.

Elbette böyle bir algının ortaya çıkmasında, bazı teist inanç biçimlerinde geliştirilen Tanrı tasavvurlarının yanlış yorumlanmasının ve mitolojik tanrı figürlerinin etkisi vardır. Öyle ki, Tanrı'ya inandığını söyleyen bazı teist bireylerde dahi bu insansı beklentiye dayalı yaklaşımların benzerlerine rastlanabilir. Ancak bu noktada gözden kaçırılmaması gereken temel mesele, Tanrı'nın ontolojik varlığı ile insanlar tarafından oluşturulan epistemolojik tasavvurlar arasındaki farktır. Yani Tanrı'nın nasıl bir varlık olduğu (*ontolojik düzey*) ile insan aklı ve algısıyla nasıl kavrandığı (*epistemolojik düzey*) birbirine karıştırılmakta, bu fark göz ardı edilmektedir.

İnsan, yaratılmış ve sınırlı bir varlık olarak, Tanrı'nın ontolojik mahiyetini tümüyle kuşatamaz ve onu mutlak biçimde bilemez. Bu nedenle, Tanrı hakkında konuşabilmek için insanlar kaçınılmaz olarak modellemelere, yani epistemolojik düzeyde oluşturulan tasavvurlara ihtiyaç duyar. Bu tasavvurlar ise ister istemez insandan Tanrı'ya bakışla şekillenir; çünkü başka bir imkân yoktur. Bu noktada altı çizilmesi gereken, bu modellemelerin Tanrı'nın kendisiyle değil, insanın kavrama kapasitesiyle sınırlı olduğudur. Dolayısıyla Tanrı hakkında yapılan tartışmaların sağlıklı olabilmesi için bu farkındalıkla yürütülmesi, yani epistemolojik tasavvurların ontolojik gerçeklikle karıştırılmaması gerekmektedir.

“Tanrı'nın Doğası” İfadesinin Problematikliğine Dair

Bu noktada “*Tanrı'nın doğası*” gibi bir ifadeyi kullanmak dahi problematiktir. Zira Tanrı'nın bir doğası olduğundan bahsetmek, Tanrı'yı yaratılmış varlıklar gibi sınırlandırmak anlamına gelir. Oysa ki Tanrı, insan zihninden ve algısından bağımsız bir gerçekliktir. Bizim “*Tanrı'nın doğası*” diye ifade ettiğimiz şey, aslında yalnızca insanın Tanrı'yı algılayış biçimi, başka bir deyişle tasavvurudur.

Ontolojik bağlamda Tanrı'nın belirli, sabit bir “*doğası*” yoktur; çünkü Tanrı, mutlak ve sınırsız bir potansiyel taşıyan, tüm oluşların varlık zeminidir. “*Tanrı'nın doğası*” söylemi, aslında insanların Tanrı'yı kendi anlama çerçevelerine oturtma çabasının bir sonucudur. Ancak bu çaba, Tanrı'nın kendi gerçekliğini kuşatamaz; çünkü epistemolojik düzeyde oluşturulan tüm tasavvurlar, zorunlu olarak Tanrı'nın gerçekliğinden bağımsızdır ve insan idrakinin sınırlarıyla kayıtlıdır.

¹ Agnostiklerin dahil edilmesinin sebebi pratikte ateistlerden farksız davranışlara sahip olduklarından dolayıdır.

Tanrı'yı kavramak isteyen insan burada başka bir yanılgıya daha düşmektedir: Tanrı'nın doğasını, evrenin doğasına bakarak anlamaya çalışmaktadır. Yani evrendeki doğa yasaları, düzenlilikler, mantıksal tutarlılıklar gibi gözlemlenebilir olguları Tanrı'nın doğasıymış gibi yorumlamakta, hatta Tanrı'yı bu düzenin kendisi olarak algılamaktadır. Panteizm gibi yaklaşımlar da büyük ölçüde bu düşünceden doğmuştur. Ancak bu da diğer epistemolojik modellerden farksızdır; çünkü bu tür yaklaşımlar da Tanrı'yı evrenin yapısına indirger ve insanın gözlemlediği sistematığı Tanrı'ya atfeder. Oysa Tanrı, bu tür modellere sığmayan ve evrenden bağımsız olan bir ontolojik gerçekliktir.

Özellikle İslam dininde bu tasavvur, vahiy yoluyla şekillenir ve kutsal metinlere dayanır. Ancak bu metinlerin yorumlanması dahi, insan aklının sınırları içinde gerçekleştiğinden, ortaya çıkan Tanrı tasavvuru her zaman nihai değil, temsili bir anlayışı yansıtır. Vahyin geliş biçimi de bu sınırlılığın farkında olarak, insanların dili, kavramları ve yaşadıkları dönemin algı düzeyi gözetilerek gerçekleşmiştir. Bu nedenle vahiyde yer alan Tanrı tasavvuru, doğrudan Tanrı'nın kendisini mutlak biçimde aktardığı bir anlatı değil, insanın kavrayışına hitap eden bir temsil düzeyidir. Tanrı, kendi mutlak bakış açısından değil, insanın sınırlı bakış açısından kendisini anlatır; çünkü hitap edilen bilinç insanıdır. Bu durum, temel ilkelerin vahiyde yer almasına rağmen, her çağın insanı tarafından yeni epistemolojik tasavvurların da geliştirilebileceğini ortaya koyar.

Eleştirinin Bağlamı: Tanrı Anlayışına Yönelik Yüzeysel Yaklaşımlar

Ateist ve agnostik eleştiriler genellikle yalnızca bu tasavvurlardan birini, yani klasik teizmin Tanrı anlayışını hedef alır. Bu anlayışta Tanrı, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen ve aynı zamanda hükmeden bir varlık olarak görülür. Ancak bu tasavvuru kendi başına, sistemin geri kalan unsurlarından —*özgür irade, imtihan, ahiret ve adalet gibi temel kavramlardan*— soyutlayarak eleştirmek, büyük bir bağlam hatasına yol açar. Tanrı tasavvuru, bu kavramlarla birlikte bir bütün olarak değerlendirildiğinde anlam kazanır. Aksi halde, yalnızca “*Tanrı niye şöyle yaptı, neden böyle yaratmadı?*” gibi sorularla yapılan eleştiriler, bağlamından koparılmış, indirgemeci ve yüzeysel bir yaklaşımı yansıtır.

Eğer bir düşünsel sistemde teizmin Tanrısı merkeze alınarak karşı argümanlar geliştiriliyorsa, bu yalnızca Tanrı tasavvuruna yönelik değil, bu tasavvurun dayandığı diğer temel ilkelerle birlikte değerlendirilmelidir. Çünkü bu sistem, kendi içinde bütünlüklü bir yapıya sahiptir ve yapılan eleştirilerin cevapları da bu yapının diğer unsurlarında mevcuttur. Ancak ateist ve agnostik eleştiriler, çoğunlukla bu bütünsel çerçeveyi göz ardı ederek yalnızca Tanrı anlayışını hedef alır. Bu da felsefi ve rasyonel olmayan bir yaklaşımdır; zira herhangi bir düşünsel modeli, onu oluşturan unsurlardan kopararak yargılamak, metodolojik olarak da problemlidir.

Örneğin, kötülük argümanı gündeme getirildiğinde; “*Neden Tanrı kötülöklere izin veriyor?*” sorusunun cevabı, teistik sistemde imtihan anlayışı, özgür irade ve ahiretteki ödöl-ceza mekanizmasıyla birlikte verilir. Ancak bu sistemik çerçeve dikkate alınmadan yalnızca kötülük sorusuna odaklanmak, meselenin büyük kısmını göz ardı etmek anlamına gelir. Bu bütünsel açıklama sunulduğunda ise bu kez birçok eleştirmen, rasyonel tutumdan uzaklaşarak Tanrı'ya akıl verir pozisyona geçer: “*Ben olsam böyle yaratmazdım*”, “*İnsanları imtihan etmezdim*”, “*Ödöl vermek için kötülük yaratmazdım*” gibi duygusal ve spekülative çıkışlarla

tepki gösterilir. Oysa burada mesele, bu düşünsel yapının kendi içindeki anlamlılığı ve tutarlılığıdır. Bu modele inanmamak, kabul etmemek mümkündür; ancak onu kendi iç mantığıyla ele almak yerine, dışarıdan histerik yaklaşımlarla parçalamaya çalışmak, felsefi bir tavır değildir.

Ateist ve agnostik argümanlar çoğu zaman rasyonel bir zeminden saparak, duygularla felsefe yapma eğilimine girer. Bu yaklaşım, rasyonel olan bütünsel modeli parçalara ayırır ve sonra sanki o bütün hiç yokmuş gibi davranır. Dahası, Tanrı'ya akıl vererek, alternatif bir varoluş senaryosu tasarlayabileceklerini ima ederler. Ancak bu yaklaşım mantıksal olarak hem zayıf hem de anlamsızdır. Çünkü Tanrı, teorik olarak sonsuz sayıda farklı evren kurgulayabilirdi; ancak bu evreni bu şekilde yaratmıştır ve olan üzerinden değerlendirme yapılabilir. Sonsuz olasılıkların spekülative mümkünlüğü üzerinden eleştiri üretmek, rasyonel bir yöntem değildir ve hiçbir felsefi geçerlilik taşımaz.

Epistemolojik Bir Paradoks: Tanrı'ya “Nasıl Yaratmalıydın” Demek

Bu noktada ateist ve agnostiklerin sıkça düştüğü bir başka yanlış da Tanrı'ya akıl verme² çabasıdır. “*Tanrı şöyle de yaratabilirdi, böyle de yapabilirdi*” gibi ifadeler, yüzeyde sonsuz olasılıkların tartışılması gibi görünsede, rasyonel düşünce açısından bağlayıcılığı olmayan, temelsiz iddialardır. Çünkü konu Tanrı olduğunda, teorik olarak olasılıklar sonsuzdur. Ancak bu, herhangi bir olasılığın meşru bir eleştiri zemini oluşturabileceği anlamına gelmez. Felsefi düşüncenin temel ilkelerinden biri olan “olan” ile “olması gereken” ayrımı burada önem kazanır. Bu ayrım, özellikle değiştirilebilir olgular için geçerlidir: Toplumsal adaletsizlik, kötü yasa düzenlemeleri ya da ahlaki yozlaşma gibi durumlar eleştirilir, çünkü bu olgular insan eliyle şekillenebilir ve daha iyi bir yapıya dönüştürülebilir. Örneğin, bir toplumda kadınlara yönelik ayrımcılık varsa, bu durum hem ahlaki hem hukuki zeminde eleştirilerek, olması gerekenin — yani eşitliğin— inşası savunulur. Bu tutum felsefi ve ahlaki açıdan tutarlıdır.

Ancak Tanrı'nın zati ve yaratma fiili gibi ontolojik olarak sabit ve değiştirilemez alanlarda bu yaklaşım geçerli değildir. Tanrı'nın nasıl yaratması gerektiğini tartışmak, adeta bir matematik sabitine “*neden böyle tanımlanmış, başka türlü olamaz mıydı?*” demeye benzer. Bu, sadece anlamı bozan bir yaklaşım değil, aynı zamanda epistemolojik sınırların da ihlalidir. Çünkü insan Tanrı değildir; Tanrı'nın mutlak bilgisine, amaçlarına ve kudretine dair kapsamlı bir idrak yetisine sahip olamaz. İnsan, sınırlı bir bilinç ve deneyim alanına sahip olduğu için, Tanrı'nın yaratma tercihlerine alternatifler sunmaya çalıştığında, aslında o alternatifleri bile Tanrı'nın yarattığı mevcut yapı üzerinden kurgulamaktadır. Bu ise ontolojik anlamda bir çelişkidir: Mevcut evrenin dışında başka bir evren deneyimlememiş bir varlığın, “*daha iyi bir evren böyle olurdu*” demesi, temelsiz bir iddiadan öteye gidemez.

Dahası, bu tür eleştiriler genellikle entelektüel bir sorgulamadan ziyade, duygusal bir tepkiyi yansıtır. “*Ben Tanrı olsaydım böyle yapmazdım*”, “*İnsanları imtihan etmezdim*” gibi ifadeler, felsefi bir argüman değil, Tanrı'ya karşı geliştirilen kişisel hoşnutsuzluğun dışavurumudur. Bu noktada rasyonellik yerini histerik bir kibre bırakır. Çünkü Tanrı'nın mutlak özgürlüğünü göz ardı ederek, O'nu kendi insani değer ve beklentileriyle sınırlamaya çalışmak, Tanrı'nın yerine geçme arzusu kadar irrasyoneeldir. Üstelik bu eleştiriler, Tanrı'nın insana

² Konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Emrah Bozkurt, “Ateist ve Agnostik Söylemlerin Mantıksal Çıkmazı”, *academia.edu*, Kuşadası 2025.

verdiği akli ve özgürlüğü —yani eleştirme yetisini— kullanarak yapılmakta; ancak bu yetinin kaynağının da Tanrı olduğunun farkına dahi varılmamaktadır. Bu da çelişkinin bir başka boyutudur.

Netice itibariyle, Tanrı'ya alternatif evren modelleri sunmak ya da yaratılış düzenini daha “iyi” kurgulayabileceğini düşünmek, felsefi bir eleştiriden çok psikolojik bir öfke patlamasıdır. Bu tavır, gerçekliği anlamaya çalışan bir zihnin değil, gerçekliği kendine göre şekillendirme çabasında olan bir benliğin yansımasıdır. Oysa felsefi düşünce, var olanı anlamaya ve açıklamaya yönelir; değiştiremeyeceği mutlaklar karşısında ise kibirle değil, entelektüel tevazu ile yaklaşır.

Programcının Evreninde Programcıya Ders Vermek: Trajikomik Bir Eleştiri

Bu durumu daha iyi anlamak için bir yazılım metaforu oldukça açıklayıcıdır. Bir oyun programcısını düşünelim: Bu programcı, baştan sona kurallarını belirlediği, karakterlerini tasarladığı ve işleyişini yapılandırdığı bir oyun evreni yaratmıştır. Bu evren, fiziksel sınırları, mekaniği, görevleri ve hatta karakterlerin potansiyel davranış biçimlerini içeren karmaşık ve bütünlüklü bir sistemdir. Ancak bu evrenin içindeki karakterlerden biri —kendisinin yalnızca bir yapay varlık, bir kod parçasığı olduğunu unutup— kendi sınırlı deneyimi ve perspektifiyle bu sistemi sorgulamaya başlar: “Programcı neden böyle bir evren tasarladı? Bu dünya daha adil, daha eğlenceli, daha anlamlı olabilirdi. Eğer ben programcı olsaydım, çok daha iyi bir evren yaratırdım.”

Buradaki durum ironiktir; çünkü bu eleştiri yapan karakter, kendi varoluşunun bile kaynağı olan programcının sistemine içeriden ve sınırlı bir bilinçle sanki dışarıdaymış gibi dışarıdan müdahale etmeye çalışmaktadır. Bu, bir çizgi film karakterinin senariste ders vermeye kalkışmasına benzer. Ancak daha da ilginç, bu karakterin böyle düşünmesini mümkün kılan bilinç kısılcımı ve eleştirme yetisi bile bizzat o programcının ona tanıdığı bir özgürlük alanının sonucudur. Karakter, önceden belirlenmiş bir kukla değil, bazı sınırlar içinde özgür seçimler yapabilme potansiyeline sahiptir. Fakat bu özgürlüğü kendini gerçekleştirmek için değil, sistemin mutlak mimarına akıl vermek için kullanmaktadır.

İşte tam burada absürt olan başlar: Koddan yaratılmış bir varlık, kendisini yazılımın dışına koyarak sistemin tümünü yargılamaya, hatta düzeltmeye kalkar. Bu varlık, evrenin dışında başka bir varlık yapısı veya gerçeklik biçimi bilmediği hâlde, kendi sınırlı deneyiminden yola çıkarak “daha iyi bir evren” tasavvur ettiğini sanır. Bu kibirli tutum, Tanrı'ya karşı bir eleştiri gibi görünsede, esasen kendi sınırlı benliğine duyduğu aşırı güvenin bir yansımasıdır. Karakter, kendini Tanrı'nın yerine koymakta, ancak bunu yaparken hâlâ Tanrı'nın sisteminin içinde, Tanrı'nın verdiği zihinle ve Tanrı'nın belirlediği kurallar çerçevesinde hareket etmektedir. Bu da felsefi değil, tam anlamıyla ironik bir durumdur.

Dahası, bu tür tutumlar çoğu zaman sağlıklı bir entelektüel sorgulamadan değil, bastırılmış öfke, duygusal hayal kırıklığı ya da varoluşsal tatminsizlikten beslenir. Oyun evreni içinde yön bulmak yerine, programcıyı suçlayarak tatmin olmaya çalışan bu karakterler, gerçekte felsefe yapmamakta; aksine, öfkelerini fikirle süslemektedirler. Bu ise psikolojik bir savunma mekanizmasıdır. Felsefenin alanı, sistemin dışına çıkamayacağını bilerek, içerideki anlamı ve düzeni kavramaya çalışmaktır. Ama bazı karakterler, içerideyken dışarıyı

yargılamaya kalkarak hem mantık dışına düşer, hem de kendi konumlarını abartarak Tanrı rolüne soyunurlar. İşte bu, felsefi bir tavır değil; histerik, absürt ve trajikomik bir durumdur.

İnsani Tanrı Tasavvuru: Bilinçaltının İlahsız Eleştirisi

Tüm bu tartışmaların temelinde yatan ve çoğu zaman dile getirilmeyen bir psikolojik arka plan vardır: Ateist ve agnostik zihinler, Tanrı'yı —*farkında olmadan*— insana benzetir. Bu bilinçaltı yansıtma, Tanrı'nın tıpkı bir insan gibi duygusal, öfkeli, kindar ya da adalet duygusuyla hareket etmesi gerektiği gibi beklentilere yol açar. Bunun arka planında ise tarih boyunca Tanrı'nın hep insan kavrayışına göre modellenmiş olması yatar. Tanrı'ya dair pek çok anlatı, dönemin kültürel ve zihinsel şartlarıyla sınırlı kalmış, en güçlü tasvir kral figürü olduğundan, Tanrı da "*kraldan daha güçlü*" bir varlık gibi tahayyül edilmiştir. Bu nedenle, Tanrı'nın melekler ve ordularla çevrili bir varlık olarak sunulması, aslında dönem insanının anlamlandırma kapasitesine uygun sembolik bir aktarımın sonucudur. Tanrı'nın şah damarından yakın olduğu gibi soyut bir gerçeklik, tarihsel insan için kavranamaz olduğundan; bu yakınlık bile melekler gibi aracı varlıklarla somutlaştırılmıştır. Oysa bunlar, Tanrı'nın gerçekliğini değil, onu anlamlandırma çabasının tarihsel formlarını yansıtır. Nitekim bu durum, Tanrı'nın belli bir kalıba sokulamayacağını, insanların ise her dönemde Tanrı'yı kendi bilgi düzeyleri ve kavramsal donanımlarıyla şekillendirdiklerini gösterir.

Günümüzde ise bu zihinsel kalıtım hâlâ etkisini sürdürmekte; Tanrı'yı reddeden pek çok birey aslında soyut, aşkın ve bütünsel bir Tanrı fikrine değil, kendi bilinçaltılarında oluşturdukları "*üst insan*" veya "*insansı bir uzaylı*" figürüne isyan etmektedir. "*Bir insan olarak ben bile bu acıya tepki veriyorum, Tanrı neden müdahale etmiyor?*" şeklindeki çıkışlar bu insanileştirilmiş Tanrı modelinin bir sonucudur. Oysa Tanrı, kendi arzularımızla, tepkilerimizle veya hislerimizle hareket eden bir varlık değildir. O, her şeyin potansiyel doğasını bilen, sistemi bütünlüklü şekilde kurmuş bir varlıktır. Varlık düzeni ve yaratım, duygusal tepkilerle değil, işlevsel ve amaçsal prensiplerle işler. Tanrı'nın özgür irade, tekâmül ve ahiret gibi temel sistem unsurlarına dayalı bir düzen kurduğu açıktır. Ancak bu düzen, bütünsel bir bakış açısıyla kavranabilir. Ateist ve agnostik zihin, çoğu zaman bu sistematığı parçalara ayırarak değerlendirir ve rasyonel değil, duygusal tepkilerle yaklaşır. Bu yüzden Tanrı'dan anlık duygusal müdahaleler bekler; oysa sistem, bu müdahaleleri erteleyerek, insanın özgürlüğüne alan tanır ve nihai karşılığı ahirette verir. Bu noktada bir çelişki doğar: Tanrı'nın insandan tamamen farklı bir varlık olduğu söylemde kabul edilirken, eleştirilerde onu insan gibi davranmamakla suçladıkları görülür. Bu çelişki, Tanrı tasavvurunun insani formlar üzerinden şekillendirildiğini ve eleştirilerin bu hatalı temele dayandığını gösterir. Aslında ateist ve agnostik zihin, Tanrı'ya değil, kendi bilinçaltında oluşturduğu insansı tanrı modeline isyan etmektedir. Bu modelde Tanrı bir tür "*üst insan*"dır ve insanın hoşlanmadığı her davranış, Tanrı'ya atfedilerek onun varlığına itiraz sebebi sayılmaktadır.

Tanrı'yı Anlamak Bir Bütünlük Meselesidir: Düşünce Ciddiyet İster

İslam'ın Tanrı anlayışı ise bu eleştirilerden çok daha bütünlüklü ve sistematik bir çerçeve sunar. Bu anlayışta Tanrı tasavvuru; özgür irade, sorumluluk, imtihan, adalet ve ahiret gibi kavramlarla birlikte, ancak onların bağlamında anlam kazanır. Yani Tanrı'yı yalnızca ceza veren ya da müdahil olmayan bir varlık gibi sunmak, bu bütünsel yapının mantığını

parçalayarak çarpıtmak olur. Çünkü burada karşımızda duran yapı, kendi iç tutarlılığına sahip olan bir düşünsel modeldir ve ancak bütün olarak değerlendirildiğinde anlaşılabilir. Bu modeli eleştirecek olanlar dahi, bunu ancak bütünsel bir yaklaşımla yapmalıdır; parçaları bağlamından koparıp izole etmek, rasyonel değil yüzeysel bir tutumdur.

Ne var ki, birçok ateist ve agnostik, bu yapıya yönelttikleri eleştirilerde rasyonel bir bütünlük arayışından ziyade, duygusal tatmin aramaktadır. Onlar için mesele çoğu zaman sistemin düşünsel tutarlılığı değil, kendi iç dünyalarında yaşadıkları tatminsizliktir. Tanrı'nın, kendileri gibi anlık duygusal tepkiler vermesini beklemekte ve bu beklenti karşılanmadığında, meseleyi rasyonel zeminden çıkarıp retorik oyunlara ve safsatalara yönelmektedirler. Bu ise felsefe değildir; duygularla yapılan bir savunma, bilinçaltında bastırılmış psikolojik gerilimlerin düşünce kılıfına sokulmasından ibarettir.

Ayrıca bu kişiler, çoğu zaman dinin sunduğu düşünsel yapıyı, o dine inanan bireylerin yanlışlarıyla özdeşleştirme hatasına da düşerler. Oysa dindarlar birer insandır; eksiklikleri, çelişkileri ve çıkar gözetken tutumları olabilir. Bu tür bireysel sapmalar, vahiy temelli sistemin kendisini bağlamaz; sosyopolitik sapmalarla felsefi bir sistemi aynı kefeye koymak epistemolojik bir hata, bir çarpıtmadır. Henüz bu ayrımı bile kavrayamamış bir zihin yapısıyla bu tür meselelerde argüman üretmeye çalışmak, ne yazık ki entelektüel ciddiyetle bağdaşmaz. Bu durum, düşünceye önem veren bir yaklaşımın değil; düşünmeye özen göstermeyen, yüzeyde dolaşan bir zihinsel tembelliğin göstergesidir.

Sonuç

Bu makale boyunca ortaya konan ana tez, ateist ve agnostiklerin Tanrı eleştirilerinde sıklıkla düştükleri temel yanlışlığın, Tanrı'yı bilinçaltında bir "*üst insan*" gibi modellemeleri olduğudur. Tanrı'yı, insanların beklentilerine göre davranması gereken, duygulanan, karar alan ve cezalandıran bir varlık gibi düşünmek, ontolojik bir varlık olan Tanrı'nın gerçekliğini epistemolojik bir temsil seviyesine indirgemektir. Oysa Tanrı, ne evrenin kendisidir ne de evrensel yasalarla sınırlı bir yapı. Tanrı, insan idrakinin sınırlarını aşan, aşkın ve mutlak bir varlıktır. Bu nedenle, "*Tanrı neden şöyle yapmadı?*" ya da "*Tanrı şöyle olmalıydı*" gibi ifadeler, esasen Tanrı'ya değil, insanların kendi zihinsel tasarımlarına yönelik eleştirilerden ibarettir.

Ateist ve agnostik düşünce çoğu zaman teist Tanrı tasavvurunu eleştirirken, felsefi değil, duygusal bir tutum sergilemekte; özgür irade, imtihan, ahiret gibi sistemin tamamlayıcı unsurlarını dışarıda bırakarak indirgemeci ve bağlamsız argümanlar üretmektedir. Hatta çoğu zaman rasyonel bir tartışma zemininden uzaklaşarak, Tanrı'ya akıl verme, alternatif evren senaryoları yazma gibi spekülasyon pozisyonlara savrulmaktadır. Ancak felsefi tutarlılık, bir inanç sistemini kendi iç bütünlüğü içinde değerlendirmeyi gerektirir. Sistemin parçalarını kopararak eleştirmek, ne entelektüel bir ciddiyet taşıyor ne de rasyonel bir derinlik sunar.

Tanrı'ya "*nasıl yaratmalıydın*" demek, epistemolojik bir çelişkidir; çünkü bu iddiayı dile getiren özne, zaten sınırlı bir idrakle konuşmaktadır. Sonsuz olasılıkları olan bir kudrete, sonlu bir akıl ile yön çizmek, kendi içinde anlamsızdır. Bu nedenle, ateist ve agnostik düşüncenin Tanrı eleştirileri çoğunlukla bir "*üst insan*" yanlışlığının yansımasıdır. Tanrı'yı insan gibi modelleyip sonra da bu modele saldırmak, rasyonel bir eleştiri değil, bir zihinsel projeksiyonun kendi içinde yıkılmasıdır.